

Michael J. Sandel

Mi igazságos? ... és mi nem?

13/d

A vese eladása

A legtöbb ország tiltja az emberi szervek adásvételét transzplantációs célokra. Az Egyesült Államokban az emberek felajánlhatják egyik veséjüket ilyen célra, de nem adhatják el a piacon. Ám néhányan azzal érvelnek, hogy ezt a törvényt meg kell változtatni. Arra hivatkoznak, hogy évente több ezer ember hal meg veseátültetésre várva. A kínálat növekedne, ha létezne egy szabad vese piac. E nézetek hívei szerint a pénzre szoruló embereknek meg kellene engedni, hogy szabadon eladják a veséiket.

Az egyik érvelés a vesék adásvétele mellett az önmagunk feletti rendelkezés libertáriánus eszméjén nyugszik: ha rendelkezem a testem felett, akkor szabadon eladhatom bármely testrészemet. Ahogy Nozick írja: „Az X. Y. feletti jog koncepciójának lényege, hogy eldönthetjük, mi történjen X. Y.-nal.”¹² Ám a szervkereskedelem kevés híve vállalja a libertáriánus logikát teljes egészében.

Íme az okok: a vese piac létrehozásának legtöbb híve hangsúlyozza az emberélet megmentésének erkölcsi fontosságát, valamint azt is, hogy a legtöbben, akik felajánlják egyik veséjüket, képesek a másikkal élni. Ám ha valaki azt gondolja, hogy az ő teste és élete az ő tulajdona, akkor igazán ezen megfontolások egyike sem lényeges. Ha az ember rendelkezik önmaga felett, akkor a jog, hogy a testével belátása szerint rendelkezhet, elégséges arra, hogy bármely testrészét eladja. A megmentett életek és a jótett érdektelen.

Hogy ez miért van így, képzeljük el a következő két, nem szokványos esetet.

Először is gondoljuk el, hogy két vesénk egyikének megvásárlója tökéletesen egészséges ember. Felajánl nekünk (vagy a fejlődő világ egy földművesének) 8000 dollárt egy veséért, nem azért, mert borzasztóan nagy szüksége van rá, hanem mert excentrikus műkereskedőként gazdag ügyfeleknek ad el emberi testrészeket szokatlan asztali díszként. Megengedhető-e, hogy ilyen célra adjanak-vegyenek veséket? Ha valaki abban hisz, hogy az ember rendelkezik önmagával, nem lesz könnyű nemmel válaszolni. Nem a cél számít, hanem a jog, hogy az ember tetszése szerint rendelkezik magával. Természe-

Rendelkezünk-e magunk felett?

tesen undorodhatunk, hogy emberi testrészeket ilyen visszasztító módon használjanak fel, és mondhatjuk, hogy a testrészek kereskedelmét kizárólag akkor támogatjuk, ha életmentő céllal történik. Ám ha ezt a nézetet valljuk, akkor a piac melletti állásfoglalásunk nem libertáriánus alapokon nyugszik. Megengedjük ugyanis, hogy nincs korlátlan jogunk saját testünk felett.

Nézzük a második esetet. Tételezzük fel, hogy egy nyomorgó indiai földműves legfőbb vágya, hogy gyermekét főiskolára küldje. Hogy megszerezze a pénzt, eladja az egyik veséjét egy átültetésre váró amerikainak. Néhány évvel később, amikor a földműves második gyermeke is főiskolás korba kerül, egy másik vevő jelenik meg a faluban, aki a földműves megmaradt veséjéért jó árat kínál. Legyen-e joga eladni a második veséjét, még ha ez az életébe kerül? Ha a testrész-kereskedelem melletti erkölcsi érv a saját magunk feletti rendelkezésen alapul, a válasz csak igen lehet. Furcsa lenne azt gondolni, hogy a földművesnek joga van eladnia az egyik veséjét, a másikat viszont nem. Elhangozhat olyan ellenvetés: senki nem ösztönözhető arra, hogy az életéről pénz ellenében lemondjon. Ám ha rendelkezünk testünk és életünk felett, a földművesnek tökéletesen jogában áll eladni a második veséjét, még ha ez azt is jelenti, hogy az életét adja el. (Ez a forgatókönyv nem teljesen elméleti. Az 1990-es években egy kaliforniai börtön lakója a második veséjét szerette volna a lányának felajánlani. Ám a kórház etikai bizottsága ezt elutasította.)

Természetesen lehetséges a testrész-kereskedelmet úgy szabályozni, hogy az kizárólag életmentő célú legyen, és nem veszélyeztetheti az eladó életét. Ám az ilyen szabályozás nem az önmagunk feletti rendelkezés elvén alapulna. Ha igazán rendelkezünk testünk és életünk felett, akkor jogunk van eldönteni, hogy eladjuk-e a testrészeinket, és ha igen, milyen célra és milyen kockázatok vállalása mellett.

Támogatott öngyilkosság

2007-ben a 79 éves dr. Jack Kevorkian kilépett egy michigani börtönből, ahol nyolc évet ült, mert halálos gyógyszert adott be menthetetlen betegeknek, akik úgy döntöttek, hogy nem kívánnak tovább

B

Plz

A

Mint példány!

B

élni. A kegyelmi döntés egyik feltétele a beleegyezése volt, hogy több beteg számára nem nyújt segítséget az öngyilkosság elkövetéséhez. Az 1990-es években dr. Kevorkian (aki később „dr. Halál” néven vált ismertté) kampányt folytatott az öngyilkosságot megengedő törvények mellett, és nem prédikált vizet, hiszen 130 embernek segített, hogy véget vessen életének. Bírósági tárgyalására és előre megfontolt sorozatgyilkosság büntetében történő elítélésére csupán azután került sor, hogy a CBS tévétársaság *60 minutes* (Hatvan perc) című műsorának átadta azt a videofelvételt, amelyen ő látható, amint egy Lou Gehrig-betegségben szenvedő férfinak halálos injekciót ad be.¹³

A támogatott öngyilkosság büntetendő cselekedet Michiganben, dr. Kevorkian lakóhelyén, de az összes többi államban is, kivéve Oregon és Washington államokat. Számos ország tiltja a támogatott öngyilkosságot, és csak kevés (a legismertebb ezek közül Hollandia) engedélyezi.

Első pillantásra a támogatott öngyilkosság melletti érvelés a libertáriánus filozófia klasszikus alkalmazásának tekinthető. A libertáriánus számára a támogatott öngyilkosságot tiltó törvények igazságtalanok, a következő oknál fogva: ha az én életem az én tulajdonom, akkor jogom van lemondani róla. És ha szabadon megállapodom valakivel, hogy segítsen meghalni, az államnak nincs joga beavatkozni.

Am a támogatott öngyilkosság engedélyezése melletti érvek nem feltétlenül azon az ideán alapulnak, hogy az életünk felett mi rendelkezünk, mert az a mi tulajdonunk. Sokan, akik helyeslik a támogatott öngyilkosság engedélyezését, nem a tulajdonjogokra hivatkoznak, hanem a méltóságra és együttérzésre. Azt mondják, hogy a sokat szenvedő halálos betegeknek lehetőséget kellene kapniuk haláluk előrehozatalára, hogy ne kelljen tovább szörnyű szenvedések közepette tengődniük. Még azok is, akik abban hisznek, hogy általában kötelesek vagyunk megőrizni az emberi életet, arra a következtetésre juthatnak, hogy egy bizonyos ponton az együttérzés parancsa meghaladhatja az élet folytatásának követelményét.

A halálos betegek esetében a támogatott öngyilkosság melletti libertáriánus érveket nehéz elválasztani az együttérzéssel kapcsolatos megfontolásoktól. Ahhoz, hogy számba vegyük az önmagunk feletti rendelkezés koncepciójának morális erejét, nézzünk egy olyan támogatott öngyilkosságot, amelynek alanya nem egy halálosan beteg ember volt. Nem tagadom, ez egy eléggé abszurd eset. Am ez az abszurditás lehetővé teszi, hogy a libertáriánus logikát a maga vegytiszta állapotában a méltóság és az együttérzés szempontjait mérlegelve értékeljük.

Emberevés beleegyezéssel

2001-ben egy különös találkozásra került sor egy Rotenburg nevű német faluban. Bernd-Jürgen Brandes 43 éves szoftvermérnök választott egy interneten feladott hirdetésre, amelyen a feladó keresett valakit, aki hajlandó hagyni, hogy megöljék és megegyék. A hirdetést Armin Meiwes 42 éves számítástechnikus adta fel. Meiwes nem ígért semmilyen pénzületi kompenzációt, pusztán magát az élményt. Mintegy kétszázan válaszoltak a hirdetésre. Négyen el is mentek interjúra Meiwes parasztházába, ám úgy döntöttek, hogy mégsem érdekli őket a dolog. Am Brandes, miután találkozott Meiwessel, és kávé mellett meghallgatta az ajánlatát, igent mondott. Meiwes ezt követően megölte a vendégét, feldarabolta a hullát, és nejlonzacskókban a jégszekrényébe tette. Amikor letartóztatták, a „rotenburgi kannibál” együttműködő áldozatából csaknem 20 kg-ot már megevett, miután a húst olívaolajban fokhagymával megsütötte.¹⁴

Amikor Meiwes bíróság elé állították, a bizarr eset felkeltette a közvélemény érdeklődését, és összezavarta a bíróságot is. Németországban nincs törvény az emberevés ellen. A védelem szerint a tettes nem marasztalható el gyilkosságban, hiszen az áldozat együttműködött saját halála előidézésében. Meiwes ügyvédei szerint ügyfelük legfeljebb kérésre végrehajtott gyilkossággal vádolható, ami a támogatott öngyilkosság egy formája; ezért maximum öt év adható. A bíróság emberölésnek minősítette az esetet, és nyolc és fél év börtönre

ítélte a vádlottat.¹⁵ Ám két évvel később a másodfokon eljáró bíróság, túl enyhének minősítette az első fokú ítéletet, és Meiweszt életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte.¹⁶ E bizarr történet még bizarrabb csavarja, hogy az emberevő gyilkos a hírek szerint a börtönben vegetáriánus lett, arra hivatkozva, hogy a nagyüzemi állattartás embertelen.¹⁷

A kannibalizmus az együttműködő felek között a lehető legnagyobb tesztnek teszi ki az önmagunk feletti rendelkezés libertáriánus elvét és az abból fakadó igazságossággeszmét. A támogatott öngyilkosság extrém példájáról van szó. Mivel ebben az esetben szó sincs egy halálosan beteg ember szenvedéseinek enyhítéséről, kizárólag azon az alapon igazolható, hogy rendelkezünk testünkkel és életünkkel, amellyel azt teszünk, amit akarunk. Ha a libertáriánus nézet helyes, akkor az együttműködő felek közötti kannibalizmus tiltása helytelen, és a szabadsághoz való jog megsértése. Az államnak éppúgy nincs joga megbüntetni Armin Meiweszt, mint ahogy Bill Gatest és Michael Jordant sem adóztathatja meg, hogy a szegényeket segítse vele.

Szex, hazugság és politika

Az egyik módja annak, hogy Kant erkölcsfilozófiáját tárgyaljuk, ha megnézzük, hogyan alkalmazta azt konkrét kérdések megvitatása során. Három ilyen kérdést szeretnék szemügyre venni: a szex, a hazugságok és a politika kérdését. A filozófusok nem feltétlenül a legalkalmasabbak arra, hogy elméleteiket kipróbálják a gyakorlatban. Ám Kant ilyen jellegű erőfeszítései önmagukban is érdekesek, egyszersmind segítenek, hogy jobban megértsük filozófiája egészét.

Kant érvei a szex ellen

Kant nézetei a szexuális moralitást illetően hagyományosak, és konzervatívnak tekinthetők. Ellenez mindenfajta elképzelhető szexuális tevékenységet, kivéve a házastársak közötti nemi érintkezést. Az, hogy Kant nézetei a szexről mennyire következnek morálfilozófiájából, kevésbé érdekes, mint az alapgondolat, amelyet tükröznek, tudniillik hogy nem birtokoljuk saját magunkat, és nem is rendelkezünk magunk felett. Ellenzi az alkalmi szexet (amin a házasságon kívüli szexet érti) akkor is, ha kölcsönös hozzájáruláson alapul, mivel mindkét félt lealacsonyítja és eltárgyiasítja. Az alkalmi szex elítélendő, mert kizárólag a szexuális vágy kielégítését célozza, nem pedig a partnerek emberségének tiszteletét. „A vágy, amelyet a férfi a nő iránt érez, nem abból fakad, hogy a nő emberi lény, hanem abból, hogy nő; az, hogy a nő emberi lény, nem érdekli a férfit; vágyának csupán a nő szexualitása a tárgya.”³⁴

Hiába szolgál az alkalmi szex mind a két fél meglegedésére, „mindketten megbecstelenítik a másik emberi természetét. A humánitásból eszközt csinálnak, ami vágyaik és hajlamaik kielégítését szolgálja.”³⁵ (Hamarosan megtárgyaljuk azokat az okokat, amelyek miatt Kant úgy véli, hogy a házasság a fizikai örömen túl felmagasztítja a szexet, és megtölti emberi méltósággal.)

2

A prostitúció erkölcsös vagy erkölcstelen mivoltával foglalkozva Kant felteszi a kérdést: milyen körülmények között van összhangban szexuális képességeink működtetése a moralitással? Válasza ebben az esetben, csakúgy, mint az összes többiben, az, hogy nem helyes, ha magunkra vagy másokra kizárólag mint tárgyakra tekintünk. Kant erőteljesen szemben áll a libertariánusoknak az önrendelkezésre vonatkozó felfogásával, és hangsúlyozza, hogy nem rendelkezünk magunkkal. Az az erkölcsi kíváncsi, hogy az embereket önmagukban való célként, és ne pusztán eszközként kezeljük, korlátokat szab annak, hogyan tekinthetünk a testünkre és saját magunkra. „Az ember nem rendelkezhet maga felett, mert nem tárgy; nem saját maga tulajdona.”³⁶

A szexuális moralitás körül manapság zajló vitákban azok, akik az autonómiához való jogra hivatkoznak, azt állítják, hogy az egyéneket nem szabad korlátozni abban, hogy szabadon eldöntsék, mit kezdenek a testükkel. Ám Kant nem ezt érti autonómián. Paradox módon az autonómiáról alkotott felfogása bizonyos korlátokat szab a tekintetben, hogyan bántunk saját testünkkel. Mivel – emlékeztünk vissza – autonómnak lenni azt jelenti, hogy alávetem magam egy törvénynek, a kategorikus imperatívusznak, amelyet én szabtam. És a kategorikus imperatívusz azt kívánja, hogy minden emberrel (beleértve saját magunkat) tisztelettel bántunk mint önmagában való céllal, és nem pusztán csak mint eszközzel. Ily módon Kant számára az autonóm módon történő cselekvés azt igényli, hogy tisztelettel bántunk saját magunkkal, és ne tárgyasítsuk el magunkat. Nem használhatjuk úgy a testünket, ahogy nekünk tetszik.

pl.

Kant idején még nem volt szó vesekereskedelemről, de a gazdagok vettek fogat szegényektől beültetés céljára. (Egy 18. századi angol karikatúra, Thomas Rowlandson *Fogatültetés* című rajza egy jelenetet ábrázol a fogorvosi rendelőben, amelyben egy sebész egy kéményseprő fogát húzza ki, miközben gazdag asszonyok várnak az átültetésre.) Kant ezt a gyakorlatot az emberi méltóság megsértésének tartotta. Az embernek szerinte „nincs joga, hogy eladja valamely végtagját, még egyik fogát sem.”³⁷

D.P.: Gondolom a két eset között van egy fontos különbség: az egyik önműködés, és a másik nem? A motiváció a lényeg

pl. 2

Kant a prostitúciót hasonló alapon vetette el: „Ha megengedjük, hogy valakit nyereségből más valaki szexuális vágyának kielégítésére használjanak, hogy magából tárgyat csináljon, amire kereslet van, akkor ezzel olyan dolgot csinálunk magunkból, amit valaki étvágya kielégítésére használ éppúgy, mint amikor egy steakkal csillapítja az éhségét.” Az emberi lényeknek „nincs joguk arra, hogy magukat nyereség ellenében felkínálják mint egy dolgot más valakik használatára, akik ezzel szexuális hajlamaikat elégítik ki”. Ha így tesznek, saját magukat dolognak, használati eszköznek tekintik. „Az erkölcsi alapelv az, hogy az ember nem saját maga tulajdona, és nem tehet azt a testével, amit akar.”³⁸

A prostitúció elutasítása Kant által rámutat az ellentétre az autonómia, ahogy ő definiálja – tehát a racionális lények szabad akarata – és az egyetértésen alapuló egyes cselekedetek között. Az erkölcsi törvény, amelyhez akaratum gyakorlása révén jutunk el, azt igényli, hogy az emberiséget – magunkban és másokban – soha ne mint eszközt, hanem mint önmagában való célt tiszteljük. Bár ez az erkölcsi követelmény az autonómián alapul, de megtilt bizonyos dolgokat kölcsönösen egyetértésüket adó felnőttek között, egészen pontosan azokat, amelyek nem elégítik ki az emberi méltóság és önbecsülés kritériumait.

Kant arra a következtetésre jut, hogy csak a házasságon belüli szex révén lehetséges „a humanitás degradálásának elkerülése”. Csak akkor lehet a szex több a tárgyasításnál, ha a két ember teljes mivoltát egymásnak adja, és nem csupán szexuális képességeiket. Csak ha a két partner megosztja egymással „emberségét, testét és lelkét jóban és rosszban minden tekintetben”, szexualitásuk akkor vezethet „az emberi lények egyesüléséhez”³⁹ Kant nem állítja, hogy minden házasság ténylegesen elő is állítja ezt a fajta egyesülést. És talán téved, amikor azt gondolja, hogy ilyen egyesülésre a házasságon kívül soha nem kerülhet sor, vagy hogy a házasságon kívüli szex kizárólag nemi örömszerzés céljára szolgálhat. Ám nézetei a szexről rávilágítanak a különbségre két elgondolás között, amelyeket napjaink vitáiban gyakran összekevernek: a szabad beleegyezés etikája, valamint az

3

ad 1